

Библейски топоси в Словата и химнографското творчество на св. Климент Охридски

Доц. д-р Екатерина Дамянова

СУ „Св. Климент Охридски“, Богословски факултет

България е страна, която чрез източно-православната си традиция е тясно свързана с описани в библейските текстове събития, които съдържат многобройни препратки към географския фон на Предния Ориент.

Православното разбиране за библейските места намира израз в богословието, литургията, архитектурата, изкуството, иконографията и химнографията. Езикът и съдържанието на различните химни и тропарите, които съставляват най-древните елементи на източноцърковната химнография, са тясно свързани с библейския език и картини. Не без основание православното богослужение може да се определи като библейско. В него географски места от древна Палестина стават известни чрез библейските четива, омилии, и библейски инспирираните молитви и химни. Чрез интерпретацията тези места започват да играят ролята на литературни топоси. Библейските топоними се споменават или изобразяват по повод празниците, посветени на важни събития в спасителната история на човечеството, като Рождество Христово във Витлеем, Кръщение Господне във водите на р. Йордан, Вход Господен в Йерусалим, Преображение Господне на Таворската планина и др.

Образец за подобен библейски подход при споменаването на известни библейски градове и места в Палестина от старозаветния и новозаветен период, са много от произведенията на св. Климент Охридски.

След приключване на Моравската мисия със смъртта на св. Методий през 885 г. Кирило-Методиевата библийска традиция намира прием в Средновековна България. Тук тя не само е съхранена, но попада на благоприятна почва за развитие и обогатяване на фона на историческите процеси през периода на Първата българска държава. Делото на св. Кирил и Методий се осъществява чрез пренасянето му в България и оказва решително въздействие върху нейното развитие. Цялата българска църковно-религиозна и книжовна традиция се поставят в непосредствена връзка с утвърдения авторитет на Солунските братя. Когато се говори за тази връзка, не става дума само за отношение, а за продължение. Единствено България запазва това наследство, което, намирайки своето развитие в нейното Средновековие, се обогатява и става извор за утвърждаване на културата на други народи.

Книжовната дейност на Кирило-Методиевите ученици, част от които е и св. Климент¹, се съсредоточава във възстановяване на Кирило-Методиевите преводи на библийски текстове, необходими за извършването на богослужение – Евангелие, Апостол, Псалтир и Паримийник; възстановяване на някои от библийските книги, преведени от св. Методий и превод на нови; възстановяване и допълване на Евхология; съставяне на Триод (постен и цветен), Служебен миней и Октоих; превод на ораторски и агиографски творби; превод на богословска литература и др².

С литературната дейност на св. Климент Охридски и неговото авторство се свързва обеман корпус от текстове, които принадлежат към три основни типа, обединени от функционалната си насоченост към богослужението – проповеди, слова и химни³. Житиеписецът му съобщава, че светецът създава „прости и ясни слова, които са понятни и за най-простия българин“⁴. Намирайки се в най-близкото обкръжение на Св. Братя, св. Климент усвоява целия им книжовен опит и вероятно взема участие в техните преводи (срв. ЖМ XV)⁵.

В България той навярно работи върху възстановяването на недостигналите до тук Кирило-Мегодиеви текстове. Дългът му като епископ и проповедник му повелява често да пише и произнася различни слова, поучения и беседи, в които той се проявява като добър познавач на Стария Завет. Бл. Теофилакт Охридски свидетелства, че св. Климент снабдява Църквата с множество песенни канони – за светци, молебни и благодарствени – за Всенепорочната Божия майка⁶. Книжовникът написва акростихови произведения за прослава на някои важни събития от християнската история⁷. Св. Климент съставя наставления за празници и общи поучения за апостоли, мъченици и отшелници, които са могли да бъдат ползвани при различни случаи, като се замени името на празника или на чествания светия, и много похвални слова.

Произведенията на този книжовник не са достигнали до днес в автограф. С омилетичното творчество на св. Климент са свързани над петдесет похвални слова, много от които на старозаветни и новозаветни теми. – Похвално слово за св. пророк Илия⁸, за св. пророк Захария, за небесните Архистратизи Михаил и Гавриил, за тримата вавилонски отроци, за библейските праотци, Поучение за Рождество Христово, Слово за Богоявление и др. В тях се съдържа богословски прочит на библейския текст и събития. Авторът често се спира върху етимологията на библейски имена от древноеврейски произход, като дава съответните точни обяснения⁹. Св. Климент пише в характерен библейско-богословски стил, усвоен от рецепцията на Византийската литература. Така например, той изгражда житието на св. Методий в духа на старозаветната „Възхвала на отците“ (срв. Книга на Иисус син Сирахов, гл. 44–50). Тук трябва да се отбележи, че понякога, позовавайки се на Свещ. Писание, включва и някои неканонически книги, като тази на Иисус син Сирахов, която не е била в богослужебна употреба. Привличат се и места от апокрифната книжнина, главно из областта на старозаветната ангелология¹⁰.

По повод характеристиката на св. Климентовото книжовно творчество, с оглед на използваните в него библейски текстове, трябва да се спомене, че то съхранява елементи от първоначалния превод на библейски текстове, съдържащ се в най-старите славянски паримийници. В своята работа св. Климент се придържа към Лукиановата рецензия на *Septuaginta*¹¹. Позоваването на старобългарския книжовник по тази „първа редакция“ на славянския превод би могло да се обясни с обстоятелството, че неговите творби възхождат към момент, когато Преславската тълковна редакция все още не е започнала, или не е била напълно утвърдена в цялата българска територия.

Старобългарските книжовници живеят в подчертано библейска атмосфера. Славянският превод на Свещ. Писание широко навлиза в техните творби, плътно наситени с библейски мотиви и идеи¹². Цитатите от Свещ. Писание и споменаването на различни места в Светата земя служат като тематичен ключ за богословската интерпретация на произведенията на книжовника¹³.

Подобен подход се наблюдава на много места в произведенията на св. Климент. Така например, той сравнява делото на Св. Братя с извършеното от Моисей и Аарон между Божиите свещеници по време на изхода от Египет, разделянето на морето и повеждането на израилтяните по сухо в пустинята (срв. Изх. 13:21; 14:21–22, 28–29; 16:4; 17:6; 28:1)¹⁴; В словото си за св. 40 мъченици, старобългарският автор описва как те утаяват огнените пламъци, подобно Мисах, Седрах и Авденаго – приятели на св. пророк Даниил във Вавилон, които са хвърлени в огнената пещ, но Бог ги избавя и вместо да изгорят, се разхождат и пеят в пещта (Дан. 3:19–100)¹⁵; старобългарският книжовник сравнява св. пророк Захарий с кедър в Ливан, с градина с рози в Йерихон¹⁶, с многоплодна маслина в Божия храм¹⁷, с пълноводните реки Фисон и Тигър в Месопотамия¹⁸. В Общия канон за пророци книжовникът

описва личността на старозаветния пророк като човек, който отхвърля от себе си житейските грижи и предрича неизреченото на жителите на Ниневия¹⁹; проповядва в страната Завулон и Нефталим²⁰; възвестява радост за Витлеем, за пещерата и яслите, за да подготвят Христовото Рождество²¹. Творецът на света отваря Едем и сбъдва пророчеството на св. пророк Исаия за земята Иудова и на Витлеем, където Девата безсеменно зачева (срв. Ис. 7:14)²².

Св. Климент се спира на важни моменти от историята на Израил като: странстването на израилтяните след бягството им от египетския фараон, напояването им с вода от скалата, която Моисей разсича в пустинята (Исх. 17:7; Числ. 20:8)²³ и получаването на Синайското законодателство (Исх. 20:1–21). Синайската планина е спомената като място, на което Бог се открива на боговидеца Моисей чрез ангел, който му показва устройството на скинията²⁴. В Синай Бог открива предобразно Пресвета Богородица на законодавеца като къпина, която гори в огън, но не изгаря (Исх. 3:2–3)²⁵. В своята Похвала на праведния живот на св. пророк Илия, св. Климент ни отвежда при потока Хорат, източен приток на река Йордан, където пророкът се укрива от нечестивия цар Ахав (870–850 г. пр. Хр.) (срв. 3 Царств. 17:3)²⁶. По Божия заповед старозаветният праведник отива във финикийското средиземноморско пристанище Сарепта, където пророкът извършва поредица от чудеса (3 Царств. 17:9–10; Лук. 4:25–26), отправя се към планината Кармил, където посрамва всички жреци и лъжливи пророци (3 Царств. 18:19, 22). „С такава благодат Христос го прослави над всяка човешка сила, пише св. Климент, с таква чудеса го въоръжи висшата премъдрост“²⁷.

Книжовникът отправя поглед към Персия като мястото, от което идват влѣхвите (срв. Мат. 2:1–12)²⁸; призовава ни да насочим ума си към Витлеем (Лука 2:4–7) и „да се поклоним на яслите и пещерата, където лежи Невместимият в небесата“²⁹; води ни на р. Йордан, в чиито води, дошлият от Галилея Хрис-

тос се кръщава (Мат. 3:17). „Христос – както се изразява св. Климент – потапя в Йордан човешкото осквернение и отмива греха на праждо³⁰ ни от нас... природата на водата се освещава от Кръщението на Владиката“³¹; светителят ни отвежда на Тавор, където Господ Иисус Христос открива на учениците си Своята божествена слава (Мат. 17:5; Лук. 9:35; Марк 9:7)³².

В Похвално слово за Възкресение Лазарово св. Климент описва идването на Иисус от Юдея във Витания, където намира Лазар, който от четири дни лежи в гроба, и го възкресява (Йоан 11:1–45)³³. Малко след това авторът ни води в Йерусалим, където Спасителят тържествено е посрещнат от множество хора. Едни постилат дрехите си по пътя; други пък кършат клонки от дърветата и викат заедно с децата: „Осанна!“ (Мат. 21:8–9; Марк. 11:8–10; Лук. 19:36)³⁴. Следват моментите, в които Христос приема доброволни страдания заради падналото човечество. „Той пострада за нас с тяло, пише св. Климент, макар да е по Божествената си природа неподчинен на страданието. Понеже не можеше без страдание да очисти тази плът, която се беше подчинила на страстите и на тлението, поради това Господ беше прикован на кръста“³⁵. Възкресение Христово книжовникът определя като „ден, в който Господ, нашият Бог, победи дявола, като разруши силата на смъртта“³⁶. Св. Климент напомня как „слънцето потъмня, като видя Господа разпъван, луната стана червена като кръв, земята се потресе, скалите се разпукаха, гробовете се разтвориха...“ (срв. Мат. 27:45, 51–53; Лук. 23:44–45; Откр. 6:12)³⁷.

Особеното отношение, което се отделя на Йерусалим и неговите околности, като място на страданията на Спасителя, се открива на много места в творбите на св. Климент. Тук Иисус Христос приема кръстна смърт и погребение (Мат. 27:31–66; Марк 15:20–47; Лук. 23:26–56), възкръсва от мъртвите (Мат. 28:1–8; Марк 16:1–8; Лук. 24:1–12) и Се възнася на небесата (Марк 16:19–20; Лук. 24:50–53), като със Своята смърт, както се изразява епископ Атанасий Йевтич, „раз-

ширява географско-историческите граници на Светата земя и Светия град, превръщайки историята в есхатология⁴³⁸. В Йерусалим се осъществява и слизането на Светия Дух над вярващите (Деян. 2:1–4).

Архангелите Михаил и Гавриил заемат особено важна роля в много от описаните моменти. Те се явяват с бързина на светкавица навсякъде в служба на Бога⁴³⁹. Явяват се на Гроба Господен (Мат. 28:6; Лук. 24:5–6; Йоан 20:12); застават сред апостолите по време на Възнесение Господне на планината Скопус край Йерусалим (Деян. 1:11). Св. Климент се спира на силата на тези безплътни и божествени служители и припомня чудото, при което ангел Господен слиза и погубва сто осемдесет и пет хиляди души от асирийските пълчища, по време на обсадата на Йерусалим при управлението на юдейския цар Езекия (727–698 г. пр. Хр.) (Виж 4 Царств. 18–20; Ис. 37:33–36; 38:3)⁴⁴⁰; Архангел Гавриил благовести на Света Богородица в Назарет Божието Въплъщение (Лук. 1:26–35)⁴⁴¹. На друго място св. Климент описва как при успението на Св. Богородица в Гетсимания, богословите от всички краища, а ангелското множество отгоре – в Сион⁴⁴² отиваха, събрани от всесилна воля⁴⁴³. Майката на Живота преминава във вечния живот и отваря райските двери за човешкия род. „Възлиза от долния Йерусалим в горния“⁴⁴⁴ (срв. Откр. 21:2).

Светата Земя в повечето от примерите представлява сама по себе си география на биографията на Христос. Палестина и Йерусалим⁴⁴⁵, както се изразява епископ Атанасий Йевтич, са материализирана (определена) земна биография на Христос, земна топография на Неговата небоземна биография⁴⁴⁶. Изобразяването на библейските топови в химографските текстове, подобно на иконографията, има за цел не толкова да илюстрира, колкото да предаде една дълбочина в съдържанието на случилото се, то е един вид мистагогичен коментар към историята. Библейските сцени, в които присъстват споменати градове и постройки, последните не

заемат централно място, а стоят като фон. Детайлите са сведени до минимум и имат определено повече литургически отколкото исторически характер.

Същевременно, богослужебните текстове на Православната църква, нейните молитви и песнопения съдържат в себе си всички основни моменти от Божието домостроителство за спасението на света, което може да се проследи не само в начините, под които Бог се открива на вярващите, но и в последователността, в която Откровението се дава. В този смисъл, както се изразява отец Г. Флоровски, Откровението не е само система от божествени слова, но и система от Божии действия⁴⁷. То демонстрира Божието снизхождане (συνκτάβασις), което прави възможно човешкото възхождение.

Подобно разбиране за Божественото снизхождение, като богословска категория, се открива и в химнографското творчество на св. Климент. Творбите на светеца, който проповядва в проза, са на границата на богословието и литературата. Старобългарският книжовник съчетава изложението на догматите с изяществото на речта, с богатата синонимика и с метафорична образност⁴⁸. В произведенията си книжовникът се спира на важните моменти от Божието домостроителство без детайлното им разкриване, тъй като най-често става дума за духовна поезия и молитва, а не за богословска система в нейния завършен вид⁴⁹. В творчеството си св. Климент следва светоотеческата перспектива, според която възхождането в богопознанието се достига по пътя на християнския живот, ръководство, за когото може да се търси в думите на Священото Писание. Последното, както отбелязва и свети Тихон Задонски (†1783), „открива Божиите свойства, и Неговата света воля, и преславните Му дела; а светите отци и учители всичко изясняват със своите писания и поучения и така възвеждат към познаването на Бога и Неговото почитане“⁵⁰.

Единението на Бога и човека се извършва по тяхната взаимна любов. Бог снизхожда към човека и става човек, а човек, като обича Бога, изобразява Го в себе си и по благодат става син Божи. Получава се взаимоотношение на въчовечаването и обожението, което преп. Максим именува „прекрасно взаимоотношение“⁵¹. Съединяването на всичко в Христос е привеждане на всичко отново в нормално състояние. Господ Иисус Христос обобщава в Себе Си всичко, за да го помири с Бога. В този план св. Василий Велики (†379) разбира *συγκατάβασις* като белег на силата и милостта на Христос⁵², проявена в Неговото изкупително дело. В същия смисъл употребява понятието и св. Атанасий Велики (†373), за да обозначи снизхождането на Сина Божи, което е било необходимо за спасението на човечеството⁵³. Според св. Атанасий Велики, Словото „стана човек, за да ни обожии в Себе Си“⁵⁴, за да могат „синовете човешки да станат синове Божи“⁵⁵. Историческото Откровение се изпълнява в явяването на Богочовека. Тайната на божественото домостроителство се корени в тайната на Боговъплъщението (срв. Ефес. 3:9–11)⁵⁶, в желанието на Господ да стане по-достъпен за човека, скрит под материята на човешката природа⁵⁷. Божието Слово, според св. Атанасий Велики, снизхожда и става човек, възприема нашето тяло, „така че хората, обърнали се към тлението, да възвърне отново към нетление и да ги оживотвори от смъртта чрез приемане на тяло и чрез благодатта на Възкресението, изгаряйки смъртта в тях като слама в огън“⁵⁸.

В своето Поучение за Рождество Христово⁵⁹ св. Климент показва приемство в тези богословски възгледи и предава величието на празника Рождество Христово, като го описва като ден, в който човешкият род получава съчувствие и избавление. Милостивият Бог прекланя небесата и слиза за наше избавление⁶⁰, като се облича в нашата плът (Ефес. 4:10), която иска да обожестви със Своята божественост. „И беше повит в пелени като младенец

Този, Който повива земята с мъгла. И в яслите на добичетата легна като младенец Този, Който почива вечно на раменете на херувимите⁶¹ ... Невидимият стана видим,... Несъздаденият стана осезаем, Синът Божи стана Син Човешки⁶². В Предпразничните си трипесници за Рождество Христово⁶³, св. Климент възкликва:

*„Адаме, ликувай и весели се, Давиде,
защото от двата ви корена се ражда Творецът,
отварящ дверите на царството, Едема,
той идва, за да се роди във пещерата земна...*

Христос се ражда – славете го! – в пещерата Витлеемска.

Едемът се отваря – ликувай ти, Адаме!

...

*Радвай се, о, Витлееме, приготвящ пещерата!
Когато небесата не побират – във нея се побира... “⁶⁴.*

...

*„Радвайте се днес, Адаме, Аврааме и Давиде,
Моисее, Аароне и Самуиле, всички патриарси и пророци.*

...

*Яслите и пещерата пригответи, Витлееме.
Словото боговместимо идва в път при нас... “⁶⁵.*

На много места в своите произведения Св. Климент очертава една небоземна перспектива. Така например, той сравнява Словото, което слиза като дъжд: „Той сведе небесата, пише книжовникът, и слезе подобно на дъжд, както беше предварително изобразено това пред Гедезн чрез росата в руното“ (Съд. 6:36–40; 2 Царств. 22:10; Пс. 71:10)⁶⁶. Това се открива и в цитираните вече Трипесници за Предпразненство за Рождество Христово:

*„Небе и земя, ликувайте светло,
приемайки общата радост,
ведно се сбират ангели и хора,
рождеството Христово възвестяват...“⁶⁷.*

...

*„Пожелал си да отмахнеш престъплението Адамово
...затова и слезе на земята,
та да въздигнеш на небето пак
чрез безкрайното си милосърдие всички земни“⁶⁸.*

...

*„Небесни ангели и земни човеци,
съберете се в хор и Мария възпявайте,
поклонете се с почит на яслите и пещерата“⁶⁹.*

...

*„Чрез милосърдието си, Владико, наклонил небесата⁷⁰,
ти слезе като дъжд на руно в девическа утроба⁷¹,
за да потърсиш, милосърдни, заблудения, първосъзда-
дения [Адам]“⁷².*

В своята химнография св. Климент представя библейските събития чрез една спасителна топография, която демонстрира избор от свещени места, свързани с библейската история. Последната е разделена на два главни етапа, които св. Максим Исповедник очертава по следния начин: „Едни от времената се отнасят към Божието снизхождение към хората, а другите – към възхождането на хората към Бога... Или по-добре: началото, средата и края на всички времена, минали, настоящи и бъдещи, е нашият Господ Иисус Христос“⁷³.

Съединяването на всичко в Христос, което се открива в словата и службите на св. Климент, е привеждане на всичко отново в нормално състояние. Господ Иисус Христос обобщава в Себе Си всичко, за да го помири с Бога. Съединяването има космически измерения. Според учението за Словото, съдържащо се в предговора на Евангелието на св. ев. Йоан,

Христос е обединителният център на битието (Йоан 1:3–5). „До Христа всичко е имало различни насоки и ориентировки, понеже поради греха е бил загубен божественият ритъм на живота. След Христа и чрез Него вселената придобива единство, свързаност, смисъл“⁷⁴. В Христос има свое съсредоточие всичко, което се извършва във времето, всичко намира център на взаимното си обединение. Всичко преходно води към Него и всичко следващо се връща отново към Него. Историята води езичници и юдеи към една и съща цел – Иисус Христос, където те се обединяват в една нова действителност – Църквата⁷⁵. Богослужението по повод големи празници в Църквата и химнографските текстове към тях, са една покана за единение с Христос, едно духовно изминаване на пътя на Лука и Клеопа към Емаус.

Извършваните анализи в различни направления често не се спират достатъчно върху библейско-богословския смисъл на произведенията на св. Климент. При изследванията трябва да се вземе предвид и богословската интерпретация на разглежданите въпроси, да се отчете обстоятелството, че по своята същност св. Климентовото дело съдържа в себе си богатство от идеи, основаващи се предимно на библейските текстове, и тяхното правилно разбиране не е възможно без участието богословската наука в общите научни изследвания в областта на славистиката и кирилometодиевистиката

Бележки

- ¹ След идването си в България, книжовникът извършва мащабна просветителска дейност в югозападните предели на България, в областта Кутмичевица.
- ² Виж Св. Климент Охридски. Слова и служби. Съст. П. Петков, И. Шомова, А. Тотоманова. София, 2008, с. 29.
- ³ История на Българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2009, с. 232.

- ⁴ Виж Теофилакт Охридски. Житие на Климент Охридски. – Гръцки извори за Българската история. (Прев. Илия Илиев). Т. IX. София, 1994, с. 35.
- ⁵ След смъртта на брат си св. Методий в последните години на своя живот извършва пълен превод на библейските книги, непреведени до този момент. Пространното Методиево житие свидетелства следното: „След това, като остави настрана всички (житейски) шум и като възложи всичките си грижи на Бога, най-напред, като постави от своите ученици двама свещеници, добри скорописци, преведе бързо от гръцки на славянски всичките библейски книги в пълнота, с изключение на Макавеите, в продължение на шест месеца, започвайки от месец март до двадесет и шестия ден на месец октомври“; Виж Климент Охридски. Събрани съчинения. (под ред. на Б. Ангелов и Хр. Кодов). Т. III. С., 1973, с. 202; Същата информация привежда св. Йоан Екзарх в Пролога си към „Богословие“ („Небеса“). Срв. Тържество на Словото. Съст. и ред. Кл. Иванова, С. Николова. София, 1995, с. 181.
- ⁶ Теофилакт Охридски, Житие на Климент Охридски, с. 35.
- ⁷ Попов, Г. Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски и Константин Преславски. – Български език, XXXII, 1982, с. 3–26.
- ⁸ Цитирането на словата и службите на светеца в настоящата статия е по изданието: Св. Климент Охридски. Слова и служби. Съст. П. Петков, И. Шомова, А. Тотоманова. София, 2008.
- ⁹ Вълчанов, С. Следи от апокрифни елементи в св. Кирило-Методиевската традиция на Средновековна България. – В: „1100 години от блажената кончина на св. Методий“. Т. II. София, 1989, с. 79.
- ¹⁰ Вълчанов, С. Следи от апокрифни елементи в св. Кирило-Методиевската традиция, с. 79–88.
- ¹¹ Гръцки превод на библейските текстове, възникнал през III век пр. Хр. в Александрия с оглед нуждите на говорещите гръцки език юдеи от елинистичната диаспора в Египет; Виж още: Пиперов, Б. Презвитер Лукиан, неговата рецензия на библейския текст и преводът на св. св. Кирил и Методий. – ГДА, Т. XVIII, 1968–69, с. 281–296.
- ¹² Виж Вълчанов, С. Старозаветни елементи в Пространното Кирилово житие. – В: Известия на ЦИАИ, Т. II. София, 1984, с. 238–246.
- ¹³ Срв. Picchio, R. The Function of Biblical Thematic Clues in the Literary Code of Slavia Orthodoxa. – Slavica Hierosolymitana, 1, 1977, p. 1–31.
- ¹⁴ Виж Похвално слово за нашите свети и преславни учители на славянския народ, които му създадоха писменост и преведоха Новия и Стария Завет на техния език – за блажения Кирил и за Панонския архиепископ Методий, с. 345; Моисей извежда израилтяните от Египет, а след получаване на Синайското законодателство и разпоредбите за израилския култ брат му Аарон е първият, който е поставен за първос-

вещеник.

- ¹⁵ Тримата юдейски младежи, приятели на св. пророк Даниил, били хвърлени в огнената пещ, но Бог ги избавил и вместо да изгорят, се разхождали и пеели в пещта; Похвала за св. 40 мъченици, написана от св. Климент, с. 293.
- ¹⁶ Виж Похвално слово, написано от епископ Климент, в памет на блажения пророк Захарий и за рождеството на Йоан Кръстител, с. 221; Разположеният в най-плодородната част на Юдейската пустиня библейски град Йерихон (днес на Западния бряг на Палестинската автономия) се счита и за един от най-древните градове, заселен още през 10 хилядолетие пр. Хр.
- ¹⁷ По Ос. 14:5–6.
- ¹⁸ Похвално слово, написано от епископ Климент, в памет на блажения пророк Захарий, с. 233.
- ¹⁹ Виж Общ канон за пророци. 6-та песен, с. 381; Ниневия е столица на Асирия, разположена на източния бряг на р. Тигър, с която са свързани редица библейски пророчества (срв. Йона 3:2–7; Наум 1:8, 2:8, 3:7; Софония 2:3); Като литературен топос „Ниневия“ е метонимия на греха и на покаянието; срв. Великия покаен канон на св. Андрей Критски, 8-ма песен.
- ²⁰ Обща служба за пророци. Стихири, 1-ви глас, с. 377; Завулон и Нефталим са синове на патриарх Яков, родоначалници на две от 12-те израилеви колена. Отиването на Исус Христос в техните земи в Галилея се разглежда като изпълнение на пророчеството на св. пророк Исаия (Ис. 9:1–2), според което суеверните езичници там виждат Светлината на света (Мат. 4:15).
- ²¹ Общ канон за пророци. 8-ма песен, с. 385.
- ²² Виж Предпразнични трипесници за Рождество Христово, Трипеснец на Първи глас. 1-ва песен, с. 445.
- ²³ Скалата Мериба същевременно е вид метафора и метонимия и често се поставя във връзка с Исус Христос, който е основание и крайъгълен камък на Новозаветната Църква (Пс. 94; Лук. 2:34; 1 Кор. 10:4; Еф. 2:20–21).
- ²⁴ Виж описанието на тази богослужебна палатка в Изх. 25:8–40; Похвално слово за архангелите Михаил и Гавриил, с. 257.
- ²⁵ Похвално слово за архангелите Михаил и Гавриил, с. 257; Срв. Канон за Успение Богородично. Четвърти глас, 9-та песен, с. 471.
- ²⁶ Св. Климент Охридски. Слова и служби, с. 303.
- ²⁷ Св. Климент Охридски. Слова и служби, с. 309.
- ²⁸ Виж Похвално слово, написано от епископ Климент, в памет на блажения пророк Захарий, с. 229.
- ²⁹ Из Предпразнични трипесници за Рождество Христово. Трипеснец на първи глас, 1-ва песен. – Тържество на Словото, с. 29.

- ³⁰ т.е. първородния грях на Адам; срв. Бит. 3:1–19.
- ³¹ Виж Поучение за Богоявление на нашия Господ Иисус Христос, с. 127; Похвално слово за Йоан Кръстител, с. 239.
- ³² Виж Поучение за Преображение, с. 163.
- ³³ Виж Похвала за четиридневния Лазар, с. 139–143.
- ³⁴ Слово за Цветоносната неделя от свети Климент, епископ Велички, с. 147–153.
- ³⁵ Поучение за Светата Пасха, с. 157.
- ³⁶ Поучение за Светата Пасха, с. 157.
- ³⁷ Пак там, с. 157.
- ³⁸ Јевтић, А. Света Земља (историја и есхатологија). Христос Алфа и Омега. Врњачка Бања, 2000, с. 79.
- ³⁹ Похвално слово за архангелите Михаил и Гавриил, с. 263.
- ⁴⁰ Пак там, с. 259.
- ⁴¹ Поучение на епископ Климент за Светото Възкресение, с. 203.
- ⁴² В Стариот Завет името Сион се среща 154 пъти, от които 40 пъти в тясна връзка с Йерусалим (срв. Ис. 10:12; Пс. 50:20). Като най-ранно позоваване трябва да се приеме текстът на 2 Царств. 5:7. По отношение на етимологията на името не са налице точни сведения, но вероятно то е с предизраилски произход. Понякога Сион се употребява и с други думи „дъщеря на Сион“, „девица на Сион“ – употребено от св. пророк Исаия, в Псалтира, в книга Плач Йеремиев, предимно в текстове с поетичен и фигуративен характер. Отношението между Сион и Йерусалим не е еднозначно. Понякога Сион се споменава паралелно с Йерусалим като синоним на последния, а в други случаи, като част от града, като паралел на светилището (Пс. 19:3), или когато се говори за крепостта „Сион“ (срв. 3 Царств. 3:1; 9:24). Най-вероятно така се е наричал хълмът, на който се е издигала първата крепост (името Сион се свързва главно с резиденциите на Давид и Соломон в района над Гионския извор (2 Царств. 5:7), но по-късно с него се обозначава и североизточният хълм, а в богословски контекст и целият Йерусалим; Виж Дамянова, Е. Тенденции за централизация на култа в Йерусалимския храм през втората половина на 8 век пр. Хр. (археологическо и историческо изследване). (дисертация), София, 2016, с. 32.
- ⁴³ Канон на Успение Богородично, 3-та песен, с. 465.
- ⁴⁴ Похвално слово за Успение на Пресвета Богородица, с. 197.
- ⁴⁵ Като място, където Бог живее със Своя народ, Йерусалим е образ на Църквата и Св. Богородица.
- ⁴⁶ Јевтић, А. Света Земља (историја и есхатологија), с. 79.
- ⁴⁷ Флоровски, Г. Творение и изкупление. София, 2008, с. 22.
- ⁴⁸ Св. Климент Охридски. Слова и служби. с. 43.
- ⁴⁹ Никодим, Ленинградски и Новгородски митрополит, Крест и Воскресение в православном богослужении. – ЖМП, 1994, 5, с. 53–54.

- ⁵⁰ Цит. по Сарычев, В. Святоотеческое учение о богопознании. <http://www.roacbulgaria.org/cotens/dogmatika.htm>.
- ⁵¹ Преп. Максим Изповедник, *Diversa capita ad theologium et oeconomiam spectantia deque virtute ac vitio*. 1, 46. PG 90.
- ⁵² Hom in Ps. 44, 6. PG 29, 400.
- ⁵³ Срв. PG 25, 93; 26, 311.
- ⁵⁴ Св. Атанасий Велики, *Epistula ad Adelphium episcopum et confessorem*, 4. PG 26, 1077.
- ⁵⁵ Св. Атанасий Велики, *De incarnatione et contra Arianos*, 8. PG 26, 996.
- ⁵⁶ „Бог явился во плоти“. – Слова утешения. Беседы о духовной жизни и о монашестве. Богородице-Сергиева Пустынь, 2005, с. 253 сл.
- ⁵⁷ Вж. „Таинство Божественных Страданий“. – Слова утешения, с. 298–299.
- ⁵⁸ Св. Атанасий Велики, *Oratio de incarnatione Verbi*, 6–8. PG 25, 105–109.
- ⁵⁹ Св. Климент Охридски. Слова и служби, с. 121.
- ⁶⁰ Мат. 18:11.
- ⁶¹ Лук. 2:7; Пс. 98:1; Виж стихирата Днес раждается от Девы. Царски часове за Рождество Христово, 24 декември, 9-ти час.
- ⁶² Дан. 7:13; Мат. 9:31; Филип. 2:7; Поучение за Рождество Христово, с. 121; Срв. Поучение за Благовещение, с. 133.
- ⁶³ По превода на Г. Попов.
- ⁶⁴ Трипеснец на трети глас, 9-та песен.
- ⁶⁵ По Ис. 7:14; Трипесенец на втори глас, 9-та песен.
- ⁶⁶ Чрез чудото, когато роса пада само върху руното, постлано от Геден на гумното, а навсякъде другаде земята остава суха, Бог дава знак на Геден, че ще му помогне да спаси израилтяните от мадиамците.
- ⁶⁷ Трипеснец на първи глас, 8-ма песен, Богородичен.
- ⁶⁸ Трипеснец на първи глас, 9-та песен.
- ⁶⁹ Трипесенец на втори глас, 8-ма песен.
- ⁷⁰ По Пс. 17:10.
- ⁷¹ По Пс. 71:6.
- ⁷² Трипеснец на трети глас, 3-та песен.
- ⁷³ Преп. Максим Изповедник, *Quaest. ad Thalass.*, 22. PG 90.
- ⁷⁴ Ἰωαννίδης, В. Ὁ Ὑμνος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὸν ἐν Τριάδι Θεόν ἐν Ἐφ. I, 3–14. ΕΕΘΣΑ ΙΔ' 1963, σ. 409; Цит. по: Димитров, Ив. Единството на Църквата Христова според посланието на св. ап. Павел до Ефесяни (Екзегетическо изследване). (хабилитационен труд) машинопис. София, 1986, с. 31.
- ⁷⁵ Димитров, Ив. Единството на Църквата Христова според посланието на св. ап. Павел до Ефесяни, с. 65.

Biblical τόποι in the Sermons and Hymnography of
St. Kliment of Ohrid

Assoc. Prof. Ekaterina Damjanova, PhD

Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Theology

Bulgaria is a country that, through its Eastern Orthodox tradition, is closely connected with the events, described in Biblical texts, which contain numerous references to the geographical background of the front Orient.

The Orthodox understanding of Biblical sites is expressed in theology, liturgy, the Eucharist, architecture, art, iconography and hymnography. Geographic locations of ancient Palestine become known in the holy offices through the biblical readings, homilies and biblical inspired prayers and hymns. Through the interpretation these places begin to play the role of literary τόποι. Many of the works of St. Kliment of Ohrid are models for such a biblical approach when mentioning famous biblical cities and places related to the salvation history of mankind from the Old Testament and the New Testament period. He writes in a characteristic biblical-theological style. The biblical quotations and references to various places in the Holy Land play the role of a thematic key to the theological interpretation of the works of the writer.